

Sesbilim-Sesbilgisi Arakesitinden Bir Örnek: Rotikler

Göktuğ Börtlü¹

ORCID: ¹0000-0002-3042-4571

¹*Selçuk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Selçuklu 42130, Konya*

¹*goktug.bortlu@selcuk.edu.tr*

(Gönderilme tarihi 3 Kasım 2021 ; Kabul edilme tarihi 30 Temmuz 2022)

ÖZ: Rotik sınıfı hem eşzamanlı hem de artzamanlı tutarlılıkları ve seslem yapılarında gösterdikleri titreşimlilik özellikleri nedeniyle sesbilimsel davranışları yönünden nedensiz bir sınıf olmasa da sesbilgisel gerçekleştirmeleri yönünden nedensiz bir sınıftır. Bu biçimdeki nedensiz sesbilgisel gerçekleştirmelere izin veren bir kuramda, sesbilimsel asalları sesbilgisel nesnelere dönüştüren bir sesbilim-sesbilgisi arakesiti olmalıdır. Farklı sözcüklerine sahip olan modüler sesbilim ve sesbilgisinin arakesiti olan artsesbilimsel dağıtım, soyut sesbilimsel nesnelere sesbilgisel eklenmelerini ortaya çıkaran bir sözlük görevi görmektedir. Bu çalışmada rotiklerle örneklendirildiği üzere, bir parçanın sesbilimsel kimliğinin tanımlanmasında sesbilgisel nitelikler yeterli görünmemektedir. Dilden dile değişen artsesbilimsel dağıtıma göre farklı dillerde bazı rotiklerin [r], bazılarının [R] ve bazılarının da [ʀ] olarak gerçekleşmesi mümkündür ve bunların bütünüyle nedensiz olduğu belirtilmektedir. Bu varsayım, sesbilimsel nesnelere kendileriyle ilişkilendirilmiş herhangi bir sesbilgisel varlığa sahip olmadıklarını öne süren varlıksız sesbilim ile aynı çizgidedir.

Anahtar sözcükler: artsesbilimsel dağıtım, rotik, varlıksız sesbilim, sesbilim-sesbilgisi arakesiti

An Example from the Phonology-Phonetics Interface: Rhotics

ABSTRACT: Although the class of rhotics is not arbitrary regarding its phonological behavior thanks to its synchronic and diachronic stability and sonorant characteristic in syllable structures, it is arbitrary in terms of phonetic realizations. In a theory which allows such arbitrary phonetic realizations, there should be a phonology-phonetics interface which converts phonological primes into phonetic objects. The post-phonological spell-out, the interface

between modular phonology and phonetics which have distinct vocabularies, acts as a dictionary, helping abstract phonological objects surface as certain phonetic articulations. As exemplified by rhotics in this study, phonetic qualities do not seem to be sufficient in defining the phonological identity of a segment. According to the language-specific post-phonological spell-out, it is possible for some rhotics to be realized as [r], some as [R] and others as [ʀ] and all of these are assumed to be completely arbitrary. This assumption is also in line with substance-free phonology which argues that phonological objects do not have any phonetic substance associated with them.

Keywords: post-phonological spell-out, rhotic, substance-free phonology, phonology-phonetics interface

1 Giriş

Hangi parçaların (segments) rotik ulamına ait olduğuyla ilgili sesbilimciler arasında ortak bir sezgi bulunuyor gibi görünse de bu eğiliminin temel sorunu, söz konusu ses kümesinin ilkeli bir ölçüte dayandırılmadan oluşturulmasıdır. Uluslararası Sesbilgisi Abecesi'nde (International Phonetic Alphabet) <r> yazıbirimine benzeyen sesler genellikle rotiklere dahil edilmektedir (Wiese, 2011). Ladefoged ve Maddieson (1996) rotikleri tanımlamanın en yaygın yolunun bu olduğunu söylemektedir. Ancak, rotikleri Uluslararası Sesbilgisi Abecesi'nde <r> yazıbirimine benzeyen seslerle sınırlandırmak hatalı ve tutarsız bir yaklaşım olarak görünmektedir. Örneğin Fransızcadaki küçükdil sürtünücüsü [ʁ] sesdizimsel olarak bir rotik gibi, yani bir titreşimli gibi davranmaktadır (bkz. Bölüm 4.1.). Rotiklerin akustik ya da söyleyiş özelliklerine göre sınıflandırılması da tutarsızlık göstermektedir. [r] ya da [R] gibi titreşimlerin rotik olduğuna dair neredeyse hiçbir görüş ayrılığı bulunmazken çift-dudaksız titreşimin [B] bu sınıfın dışında tutulmasının nedeni kesinleşmiş bir nitelik içermemektedir. Maddieson'ın (1984) tartıştığı gibi, dünyadaki dillerin büyük çoğunluğunda rotiklerin bulunduğu belirtilmesine karşın, rotiklerin içine dahil edilebilecek ya da bu ses kümesinden çıkarılabilecek seslerle ilgili tutarlı bir ulamlaştırma bulunmamaktadır.

Sesbilgisel yönden oldukça farklılaşan rotikler sesbilimsel olarak sabit bir görünüme sahiptir. Sesbilgisel gerçekleşmesi fark etmeksizin sesbilimsel olarak tanımlanan rotikler tutarlı bir sınıf olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde tanımlanan rotikler, sesbilim ve sesbilgisinin modüler yapısını da ortaya koymaktadır. Farklı sözcüklerine sahip olan sesbilim ve sesbilgisi modülleri arasındaki bağlantı artsesbilimsel dağıtım (post-phonological spell-out) ile sağlanmaktadır (Scheer, 2014). Bu arakesit sayesinde bütünüyle soyut olan sesbilimsel asallara (phonological primes) sesbilgisel gerçeklik atanmaktadır. Sesbilime bakarak rotiklerin sesbilgisel gerçekleşmesi öngörülemez olduğundan

rotik tanımı herhangi bir sesbilgisel varlığa bağlanmamalıdır. Bu bakış açısı varlıksız sesbilim (substance-free phonology) yaklaşımı ile tutarlı bir bütünlük taşımaktadır (Blaho, 2008; Samuels, 2011).

2 Sesbilgisel Rotik: Değişken Bir Kimlik

Ayırıcı özellik kuramında bir ses sınıfını bir araya getiren ortak niteliklerin sesbilgisel bağıntıları olan özellikler olduğu görülmektedir. Söyleyiş ya da akustik sesbilgisel özellikleri sesbilgisel bağıntıların belirlenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Ancak hem söyleyiş hem de akustik özellikleri, rotiklerin sesbilgisel olarak sınıflandırılması için tutarsız görünmektedir.

Rotikler, sesbilimin akustik sesbilgisiyle ortaklaşa çalışan temel alanlarından biri olan söyleyiş bağlamında çok geniş bir yelpazede tanımlanabilmektedir. Dişyuvasıl (alveolar), üstdamaksıl (retroflex), küçükdil (uvular) gibi birçok eklemleme noktası bulunan rotiklerin eklemleme biçimleri titretilme (trill), dokunmalı (tap), sürtünücü (fricative) ve daralmalı (approximant) olabilmektedir (Ladefoged, 2005). Örneğin küçükdil rotik ses, Fransızcanın lehçeleri arasında sürtünücü [ʃ] ve titretilme [r] olarak değişkenlik göstermektedir (Rose ve Wauquier-Gravelines, 2007). Ayrıca dilucu (tongue tip), dilpalası (tongue blade) gibi dilin farklı bölümleri rotiklerin üretimi esnasında daralmayı gerçekleştirebilmektedir (Ladefoged ve Maddieson, 1996). Boyce, Hamilton ve Rivera-Campos'un (2016), İngilizce, İspanyolca, Farsça, Fransızca ve Malayalamca üzerindeki araştırmasına göre rotikler, farklı dil hareketlerinin yanında yutaksıl daralma (pharyngeal constriction) da göstermektedir. Sonuç olarak, farklı eklemleme noktaları ve biçimlerinde ortaya çıkabilen rotikler söyleyiş yönünden tutarlı ve sabit bir ses sınıfı oluşturamamaktadır (Wiese, 2011).

Söyleyiş bağlamının yerine rotiklerin akustik tanımlamasını yapma amacıyla Lindau (1978), farklı dillerdeki rotiklerin düşük üçüncü formant değerine sahip olduğunu bulmuştur. Amerikan İngilizcesi ve Toda dilindeki rotikler, düşük F3 değerine sahip olsa da Çekçe, Almanca, Fransızca, İsveççe, Hausaca ve Arremte dillerindeki rotiklerin F3 değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir (Ladefoged ve Maddieson, 1996). Dolayısıyla, F3 değerinin düşük ya da yüksek olmasının rotik sınıfını bir araya getiren bir akustik sesbilgisel değer olmadığı sonucuna varılabilmektedir.

Rotiklerin doğal bir sınıf olarak tanımlanması söyleyiş ve akustik sesbilgisi tabanında olası görünmemektedir. Ek olarak Lindau'ya (1985) göre, rotik sınıfının içindeki alt sınıflar "aile benzerlikleri" taşımaktadır; ancak, bütün alt sınıflarda ortak olan genel bir özellik bulunmamaktadır. Ayrıca rotik sınıfının oluşturulmasının ardından "aile benzerlikleri" tanımının yapılması hem kuramsal hem de epistemolojik açıdan sorun oluşturmaktadır (Chabot, 2019). Önce bir rotik sınıfı oluşturulmasının ardından sesbilgisel yönden benzerlik ya da

farklılıkların belirlenmeye çalışılması kuramsal gözlem açısından doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir.

3 Farklı Rotik Tanımları

Bir nceki bölümde tartışıldığı gibi, söyleyiş ve akustik sesbilgisi tabanında rotiklerin tutarlı bir tanımlamasını oluşturmak olası görünmemektedir. Bunun aksine, Ladefoged ve Maddieson'ın (1996) rotik kavramının betimlenmesine dikkat çektiği gibi, bütün rotikler sesbilimsel örüntüde düzenli ve tutarlı bir sınıf görüntüsü çizmektedir.

Rotiklerin sesbilimsel durumu, günümüze değin pek çok araştırmacı tarafından kuramsal yönleriyle ele alınmıştır (Chabot, 2019; Hall, 1997; Lindau, 1985; Proctor, 2009; Walsh Dickey, 1997; Wiese, 2011). Bu araştırmalardan yola çıkarak, rotiklerin sesbilimsel yönden doğal bir sınıf (natural class) olarak tanındığını gösteren birkaç genellemeden söz edilebilir. Bütün rotikler ünlülere bitişik konumda olmalıdır (Selkirk, 1984; Wiese, 2001). Bitişik oldukları ünlülerle, sözcük içindeki diğer ünsüzlere göre daha çok etkileşime girdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca rotiklerin seslem sınırları genelde belirlidir: CrVrC seslem şablonu rotiklerin sesdizimsel durumunu çoğunlukla açıklamaktadır. Birden fazla nszn önses (onset) ya da sones (coda) konumunda bulunabildiği dillerde de rotikler buldukları seslemdeki ünlüye genellikle bitişik olmaktadır. Başka bir deyişle, rotikler çoğu zaman sones kümelerinde ilk ye olurken önses kümelerinde sıklıkla ikinci ye olarak görünmektedirler (Wiese, 2011).

Rotiklerin yukarıda sözü edilen kümelenme koşullarında doğal bir sınıf olarak gzlemlenebildikleri bir başka örnek olan Maung dilinde ise rotikler, /r ɿ ɽ/, diğer dilucu ünsüzleriyle aynı kümede bulunamazken [ld], [nd] ve [ŋd] gibi başka dilucu nsz kümeleri oluşabilmektedir (Capell ve Hinch, 1970). Birçok dilde rotikler birbirleriyle eşzamanlı ve artzamanlı olarak değişim göstermektedirler. Örneğin Majidi (1986), Farsçada /r/ sesbiriminin bütünleyici dağılıma sahip dört sesbirimciğinin bulunduğunu belirtmektedir. Türkçede de /r/ sesbiriminin sözcük sonunda tmszleşerek ve srtncleşerek sesbilgisel gerçekleşmesinin [r̥] olduğu grlmektedir (Börtlü, 2020; Ergenç ve Uzun, 2020; Kornfilt, 1997; Nichols, 2016; Selen, 1979; Taylan, 2015; Yavuz, 2011). Dunstan'a (1969) göre, Isoko ve Estako dillerinde sırasıyla r ~ ɿ ve ɿ ~ r bağımsız değişkenlikleri gözlemlenmektedir. Palau dilinde /r/ sesbirimi ünlülerarası (intervocalic) ve ünlü sonrası konumlarda bir dokunmalı, ilk konumda olduğunda bir daralmalı olarak görünmektedir (Ladefoged ve Maddieson, 1996). lnl İşveede /r/ sesbirimi [r], [ɿ] ya da [r̥] olarak yüzeye çıkmaktadır (Lindau, 1985). Artzamanlı değişim için de Fransızcadaki r > ʀ (Haden, 1955), Caipira Portekizcesindeki r > ɿ (Azevedo, 1981), Banjalang dilindeki ɿ > r (Dixon, 1980) gibi örnekler verilebilir. Bu değişimler geleneksel 'r' sesleri ile

sınırlı olmayıp rotiklerin eşzamanlı ve artzamanlı tutarlılıkları bölümünde daha detaylı bir biçimde tartışılacaktır.

Rotikleri sesbilimsel anlamda bir araya getirmeye çalışan Lindau (1985), üç argümana dayanarak [+/- rotik] özelliğinin varlığını savunmaktadır. Bunlar, rotiklerin, bitişiğindeki ünlüler üzerinde benzer etkilere sahip olmaları, benzer sesdizimsel kısıtlamalara uyum sağlamaları ve başka rotiklerle değişim içerisinde olmalarıdır. Hall (1997), rotiklerin [+rotik] özelliği olmadan [+titreşimli, +ünsüzel, -genizsil, -yanal] biçiminde gösterilmesinin sorunlu olduğunu çünkü dünya dillerinde çarpmalı (flapped) genizsillerin ve yanalların bulunduğunu söylemektedir. Bu genizsil ve yanal sesler, [-genizsil] ve [-yanal] özellikleriyle tanımlanamayacağı için, Hall [+rotik] özelliğinin gerekliliğini savunmaktadır.

Almanca üzerinden ortaya çıkan bir başka bakış açısına göre, rotiklerin sesbilimsel uyumu bürünseldir ve bu bağlamda titreşimlilik hiyerarşisinde (sonority hierarchy) yanallar ile yarı-ünlüler (glide) arasında yer almaktadırlar (Hall, 1992; Wiese, 2000). Walsh Dickey (1997) ise özellik geometrisini kullandığı çözümlenmesinde rotiklerin, ortak bir özelliğe sahip oldukları için, ortak bir yapı tarafından nitelendirildiklerini belirtmektedir. Felemenkçedeki rotiklerin araştırmasını yapan Sebregts (2014), rotik değişkelerin eşzamanlı örüntülerini açıklamak için bu değişkelerin arasındaki artzamanlı ilişkileri inceleyen bir modeli savunmuştur. Sebregts ayrıca rotik adaylarını bir araya getirmek adına Lindau'nun (1985) Wittgensteinci "aile benzerliği" modeline tarihsel bir boyut katarak ortaya koymaktadır. Aile benzerliği kavramına göre, her bir rotik diğer bütün rotiklerle sesbilgisel bir özellik paylaşmaz; ancak, her bir rotik en azından bir rotikle ortak bir özelliğe sahiptir. Rotik değişkeler arasındaki bu tür bir aile benzerliği yalnızca ortak sesbilgisel özellikler tabanında bulunmaktadır.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere, tüm rotiklerin sahip olduğu sesbilgisel bir özellik bulunmadığından rotiklerin dillerarası tanımlaması formal sesbilimsel yaklaşımlarla yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan açıklamaların içinde, bütün rotiklerin [+rotik] özelliğine sahip olmaları (Hall, 1997), titreşimlilik hiyerarşisinde yanallar ile yarı-ünlüler arasında konumlandırılmaları (Wiese, 2001) ve özellik geometrisi (feature geometry) kapsamında aynı yapısal düzene sahip olmaları (Walsh Dickey, 1997) sayılabilir. Sebregts (2014) bu yaklaşımların kaçınılmaz biçimde geçici (ad-hoc) olduğunu ve açıklamaya çalıştıkları veri için yetersiz olduklarını savunmaktadır. Bununla birlikte, Scobbie ve Sebregts (2010) rotiklerin, sesbilgisel bir varlığa (phonetic substance) bağlı olmayan soyut bir gösterimini desteklemiştir.

Sonuç olarak rotikleri, geniş bir değişkenlik göstermelerine ve gösterimsel yapı ya da sesbilgisel ipuçlarıyla tanımlanamayacaklarına dayanarak, Kaye'in (2006) 'sesbilimsel epistemolojik ilke' olarak adlandırdığı düzlemde incelemek olası gibi görünmektedir. Bu ilkeye göre, sesbilimsel bilginin tek kaynağı bir

parçanın sesbilimsel davranışıdır. Buradan hareketle sesbilimsel olarak etken bir sınıf, ortak gösterimsel özelliklere ya da sesbilgisel bir varlığa dayanmayan sesbilimsel bir kimlik taşır.

4 Sesbilimsel Rotik: Tutarlı Bir Kimlik

Yazının önceki bölümlerinde dünya dillerinde rotiklerin sesbilgisel bağıntılar ve sesbilimsel gösterimler yerine, kuramsal yaklaşımlar göz önünde bulundurularak sesbilimsel davranışlar üzerinden tanımlanabilme özellikleri olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bölümde sesbilimsel kimlikleri davranış teması altında yeniden yorumlanacak olan rotiklerin, aşağıdaki gibi bir öneri üzerinden iki ana sınıf çerçevesinde ele alınabileceği varsayımlanmaktadır:

- i. Rotikler seslem yapısında titreşimlilerle aynı şekilde davranmaktadırlar.
- ii. Rotikler hem eşzamanlı hem de artzamanlı olarak tutarlıdırlar.

Rotiklerin bu davranışları ayrıntılı olarak aşağıda irdelenmektedir.

4.1 Rotiklerin Titreşimli Davranışı

Rotiklerin büyük değişkenlik gösterdiği Felemenkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi dillerde rotikler; toplum, bölge ve yaş farklılıklarını yansıtabilen dilsel bir işaretleyici (linguistic marker) görevi görmektedir (Wiese, 2011). Rotiklerin dillerdeki lehçelerarası değişkenliği çok geniş olmasına karşın sesdizimsel düzeni tutarlıdır. Örneğin Fransızcadaki *frais* [fr̥e] ‘taze’ sözcüğünde [ʁ] ötümlü bir sürtünücü olmasına karşın karmaşık önses kümesinde ikinci üye olarak bir titreşimli işlevi görmektedir. Dolayısıyla, bu parçanın sesbilgisel kimliği ile sesbilimsel kimliği uyumamaktadır.

Sürtünücü bir sesin titreşimli olarak çözümlenebileceği başka bir örnek de Berberice ve Arapçada bulunan, Fransızcadan ödünçlenen sözcüklerde görülebilmektedir. Örneęin Fransızca gibi Berbericede de /ʁ/ ve /χ/ sesbirimleri bulunmasına karşın Fransızcadan ödünçlenen sözcükler Berbericede düzenli bir biçimde dokunmalı olarak yorumlanmaktadır. Fransızcada *France* [fʁãs] ‘Fransa’ olan sözcük Berbericeye [fr̥ans̥a] olarak uyarlanmaktadır (Lahrouchi, 2020). Benzer biçimde *train* [tr̥ẽ] ‘tren’ sözcüğünün Arapçada [træn] olarak ödünçlendiği görülmektedir.

Arapça ve Berberice konuşucularının kendi dillerinde bulunan /ʁ/ ve /χ/ küçükdil sürtünücüleri yerine başka bir ses kullanmaları nedensiz değildir. Bu iki dilde de dokunmalı, sesbilimsel yönden titreşimli gibi davranmaktadır (Dell ve Elmedlaoui, 2002). Dokunmalının aksine, /ʁ/ ve /χ/ Arapça ve Berbericede sesdizimsel olarak bir titreşimli gibi davranmamaktadır. Bir başka deyişle Arapça ve Berbericede /ʁ/ ve /χ/ hiçbir zaman bir tıkanmalı (obstruent)

sonrasında gelmemektedir. Arapça ve Berberice konuşucuları, Fransızcadan ödünçlenen sözcüklerde, bir titreşimli olarak davranan rotik konumunda, kendi dillerinde bir titreşimli olan dokunmalıyı seçmişlerdir. Dolayısıyla, Fransızcada görülen rotikler, Arapça ve Berbericedeki ödünç sözcüklerde söyleyiş özelliklerine göre sesbilgisel benzerine değil, sesdizimsel davranışı nedeniyle titreşimli bir rotik olan sesbilimsel benzerine dönüşmüştür.

Görüldüğü üzere bir dilde bir sesbirimin sesbilgisel karakteri değişse de sesdizimsel düzlemdeki rolü değişmemektedir. Rotik sesbirimler, titreşimli olmayan sesbirimcilerle dönüşse dahi hep titreşimlilere ait konumlarda bulunabilirler. Bu bağlamda sözü edilen rotiklerin sesbilgisel kimliği değişiklik göstermesine karşın sesbilimsel kimliği sabittir.

4.2 Rotiklerin Eşzamanlı ve Artzamanlı Tutarlılıkları

Sesbilgisel anlamda çok büyük değişkenlikler sergileyen rotiklerin hem eşzamanlı hem de artzamanlı düzlemde sesbilimsel karakterleri tutarlılık göstermektedir. Rotiklerin bu değişkenliğini hiper-değişkenlik (hyper-variation) olarak nitelendiren Scobbie (2006), artzamanlı değişimin rotiklerin sesbilgisel karakterlerini farklılaştırdığını; ancak, karşıtsal yapılarının korunduğunu ifade etmektedir.

Rotiklerin sesbilgisel değişkenliklerinin gözlemlenebildiği Brezilya Portekizcesinde rotik sesbirim /r/ olarak kabul edilmektedir (Nevins, 2008). Brezilya Portekizcesinin Rio de Janeiro bölgesindeki lehçeye ait rotik sesbirimcikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Rio de Janeiro lehçesindeki rotik sesbirimcikler

Ses çevresi	Sözcük	Sesbirimcik
ünlülerarası	caro ‘pahali’	[r]
dallanan bir önseste ünsüz sonrası	prato ‘tabak’	[r]
ünlülerarası	carro ‘araba’	[x]
sözcük başı	rua ‘sokak’	[x]
farklıseslemsel bir ünsüz sonrası	Israel ‘İsrail’	[x]
sözcük sonu	mar ‘okyanus’	[x]
ötümsüz ünsüz öncesi	torto ‘çarpık’	[x]
ötümlü ünsüz öncesi	gordo ‘şişman’	[ɣ]

Tablo 1’de *caro* ve *carro* sözcüklerinde sırasıyla [r] ve [x] sesbirimciklerinin aynı çevreye sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, Tablo 1’deki dağılım tamamıyla bütünleyici bir görüntü çizmemektedir. Câmara’ya (1972) göre *carro* sözcüğündeki temel ikiz ünsüz (underlying geminate) /r.r/, sonses

artdamaksillaşması (velarization) ile önce [x.r], ardından ağızsızlaşma (debuccalization) ile [x.fi], en son da eşçıkışlı sũrtũnũcũlerin benzeşme geçirmesiyle [x] halini almaktadır. Nevins (2008) sũz konusu durumun sesbirimciksel (allophonic) olduğunu ve tek bir sesbirim içerdiğini savunmaktadır. Bir diğer deyişle, tek bir temel sesbirimin eşzamanlı bir sũre sonucunda [r] ve [x] değişkelerine sahip olduğu sũylenebilmektedir. Buradan hareketle Brezilya Portekizcesinin sesbiliminin, rotiklerin sesbilgisel karakteriyle ilgilenmediği sezdirimi yapılabilir. Burada sesbilgisel olarak tıkanmalı olan ve ses çevresine gũre ũtũmlũlũkte değişim gũsteren bir rotik, aslında sesbilimsel olarak bir titreşimlidir.

Lehede /r/ sesbirimi dişyuvasıl titrek ya da dokunmalı, sũrtũnũcũ ve daralmalı olarak yũzeye çıkabilmektedir (Jaworski ve Gillian, 2011). Lehede rotikleri içeren damaksillaşma kaynaklı değişimlerden birkaçı aşağıda (1)'deki rnelerde gũsterilmektedir (Gussmann, 2007, ss. 141-142).

- (1) a. gitar-a [ˈgitar] ‘gitar’
 wiatr [ˈvʲatr̩] ‘rũzgār’
 srebr-o [srebrɔ] ‘gũmũř’
 mağr-y [ˈmɔndri] ‘akıllı’
- b. gitarz-yst-a [ˈgitaʒista] ‘gitarist’
 wietrz-n-y [ˈvʲetʃni] ‘rũzgārly’
 srebrz-yst-y [srebrʒisti] ‘gũmũři’
 meğrz-ec [ˈmendʒets] ‘bilge’

(1a)'da rotik sesbirimin titrek olarak yũzeye çıktığı gũrũlũrken (1b)'de aynı sesbirim bazı biçimbirimlerden nce bir dişardı sũrtũnũcũ [r]/[ʒ] olmaktadır. Gussmann (2007), (1a-b)'deki yapıların eşzamanlı bir sũrecin sonucu olduğunu nemektedir. Chabot (2019) eşzamanlı bir sũrecin etkisi hakkında kesin bir fikir birliği bulunmadığını; ancak, rotik sesbirim ve [r]/[ʒ] arasında net bir artzamanlı ilişkinin bulunduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, bu seslerin eşzamanlı konumları ya da artzamanlı değişimleri fark etmeksizin, [r]/[ʒ] sũzũ edilen bağlamda rotiklerdir.

5 Rotiklerin Tutarlı Bir Tanımını Oluşturmak

Rotiklerin, sesbilimsel davranışlarına gũre sesbilgisel biçimlerini ortaya koymak olası değildir, bu yũzden de tanımları varlıksız sesbilim çerçevesinde yapılmalıdır. Bir rotik, sesbilimdeki diğer nesnelere farklılaşan sabit sesbilgisel bir somutlaştırmaya sahip değildir, aksine bũtũnũyle sesbilimseldir. Herhangi bir biçimde yũzey yapıda gerçekleşebilir. Bunun aksine rneğin

Hall'un (1997) [+rotik] özelliğinin gerçekleşmesi bazı sesbilimsel nesnelerin oluşturduğu alt küme ile sınırlıdır.

Rotiklerin tanımlanması adına iki sav ön plana çıkmaktadır. Rotikler eşzamanlı ve artzamanlı tutarlılık göstermektedir ve seslem içerisinde titreşimlilerle aynı konumda bulunmaktadır. İki durumda da rotikler, sesbilgisel somutlaştırmasına bakılmaksızın, yüzeyde tıkanmalı olarak gerçekleşmeler bile sesdizimsel olarak titreşimlidir.

Böyle bir tanımlama üzerinden sesbilimsel kuram, belli bir parça kümesine ait ortak niteliklere dayanarak nedensiz olmayan bir rotik sınıfı ortaya çıkarabilir. Bu rotik sınıfı, geleneksel 'r' sesleri ile sınırlı olmayıp diğer adaylara da sonuna kadar açıktır. Lehçedeki [ʃ] ve [ʒ] sesleri sözü edilen diğer adaylara örnek gösterilebilir. Öte yandan yukarıda sözü edilen tanımlamanın rotiklerin yanında yanıl sesleri de kapsadığı ileri sürülebilir. Eğer bir rotik tanımı, rotikler ile yanalları arasında bir ayırım yapmıyorsa bu tanımın bir akıcı (liquid) tanımı olduğu da söylenebilir. Hatta tek bir akıcıya sahip dillerde bu parça, bazen bağımsız değişkenlik ile bazen de sesbilimsel olarak koşullandırılmış biçimde bir rotik ya da bir yanıl olarak gerçekleşebilir. Örneğin Korecede akıcı sesbirimin sesdizimsel bir dağılımı vardır: Önseslerde çarpmalı, sonseslerde yanıl olarak yüzeye çıkmaktadır (Iverson ve Sohn, 1994). Tek bir sesbilimsel akıcının bulunduğu, Tanzanya'da konuşulan Jita dilinde biçimbirim başında yalnızca yanıl sesbirimcik görülürken başka konumlarda aynı sesbirim bağımsız değişkenlik içerisinde, yanıl ya da dokunmalı olarak yüzeye çıkabilir (Downing, 2001). Sonuç olarak, rotiklerin ve yanalların arasında sesbirimsel bir karşıtlık bulunmayan dillerde yanalları da rotik sınıfına dahil etmek doğaldır. Elbette ki bu akıcıların sesbilimsel davranışlarının paralellik göstermediği diller de bulunmaktadır. Örneğin İngilizce, İspanyolca, Felemenkçe ve Fransızcada tıkanmalı-rotik kümesi olasıdır; ancak, */t/-/ ya da */d/-/ ünsüz kümeleri görülmemektedir (Proctor, 2009). Üç ünsüzlü önses kümelerinin görüldüğü yalınlayan bir dil olan Camsá dilinde böyle bir kümede son ünsüz rotik ya da genizsil olabilirken bir yanıl olamamaktadır (Howard, 1967).

6 Rotikten Sayılmamak

Önceki bölümlerde olası rotik adaylarına dair sunulan geniş kapsam içerisinde düşünülmemesi gereken sesler ünlülerdir. Kimi zaman rotik sınıfına dahil edilen birkaç ünlünün ([ə ə]) Uluslararası Sesbilgisi Abecesi'nde yer edinmesinin altındaki neden rotiklikleri değil, üstdamaksıl eklemlemeleridir ("A Petition," 1939). Ayrıca 'rotik' sesbilimsel bir terimdir, sesbilgisel bir bağıntısı bulunmadığı önerilmektedir; ancak, düşük F3 değerine sahip olan bu tür ünlüler için sözü edilen 'rotiklik' sesbilgiseldir. Rotik sınıfına dahil edilen bu ünlülerin ortaya atılma kökenlerini de ele alan Chabot (2019) sözü edilen ünlüleri

üstdamaksıl ünlüler olarak ifade etmektedir. Ünlüler dallanan önsesler ve soneslerde rotiklerin doldurduğu seslemsel konumları da dolduramamaktadır. Rotikten çok üstdamaksıl eklemlemeye sahip olan ve sesdizimsel konumlarından ötürü rotiklerden farklılaşan ünlülerin rotik olmadığı sonucuna varılmaktadır.

7 Artsesbilimsel Dağıtım ve Varlıksız Sesbilim

Rotik sınıfı, hem eşzamanlı ve artzamanlı süreçlerdeki tutarlılığıyla hem de seslem yapısındaki titreşimli davranışıyla sesbilimsel yönden bütünlük göstermektedir. Dolayısıyla, sesbilimsel rotiklerin oluşturduğu bu sınıf nedensiz değildir. Yazı boyunca rotikler üzerinden de gösterildiği gibi, sesbilimsel gerçeklemler sesbilimsel nesnelere çıkarılamamaktadır. Bu bağlamda rotiklerin sesbilimsel gerçeklemlerinin nedensiz olduğu söylenebilir. Bir sonraki paragrafta böyle bir savın sesbilimsel kuramdaki yerinden söz edilecektir.

1950'lerden itibaren Chomskyci yaklaşım modüler bir görüntü çizmektedir. Ayrık, alana özgü (domain-specific) sözvarlıkları olan ayrık, hesaplamalı (computational) dizgeler bir aradadır. Bu görüş, Fodor'un (1968) insan bilişsel dizgesinin modüler işleyişine dair genel bir yaklaşımın dile uyarlanmış halini yansıtmaktadır. Dile uygulanan zihnin modülerliğinin sonuçlarından biri T-modelidir. Bu modelde biçimsözdizim ile iki yorumlayıcı modül olan anlambilim ve sesbilim bulunmaktadır. Arakesit kuramı gereği ayrık sözvarlıklarına sahip bu modüller arasındaki iletişimi sağlamak için bir tür çeviri aygıtına ihtiyaç duyulmaktadır. Biçimsözdizim ve sesbilim arasındaki çeviri süreci, dağıtım adı verilen bir sözlüksel erişim ile gerçekleşmektedir. Modüler bir dilbilgisi yapısında sesbilgisi de ayrı bir hesaplamalı dizgedir ve sesbilimin biçimsözdizim ile olan ilişkisi, sesbilgisi ile olan ilişkisiyle aynıdır (Scheer, 2011). Sesbilim ve sesbilgisi modüllerinin sözvarlıkları da ayrık olduğundan dağıtım yine sözlüksel erişim yoluyla gerçekleşmektedir.

İngilizcede geçmiş zaman *-ed* olarak gerçekleşir çünkü uzun süreli bellekte bu eşdeğerliği gösteren bir sözlüksel kütük (geçmiş zaman ↔ *-ed*) bulunmaktadır. İngilizcede geçmiş zamanın *-a* ya da *-eg* yerine *-ed* olarak gerçekleşmesinin eşzamanlı yönden hiçbir nedeni bulunmadığı ileri sürülmektedir (Scheer, 2014). Bu yüzden dağıtım nedensiz olarak ele alınmalıdır. Rotikler temelinde gösterildiği üzere, sesbilimsel gerçeklemler ile sesbilimsel nesnelere arasında doğrudan bir bağıntı olduğu söylenememektedir. Böyle gerçeklemlere izin veren sesbilim kuramında sesbilim ve sesbilgisi arasındaki ilişki de nedensiz olmalıdır.

Modüler sesbilim yaklaşımında bir parçanın gösteriminin sesbilimsel olarak bir ses ortaya çıkarması için dilbilgisinde bir yerde yorumlanması gerekmektedir. Bu yorumlama da sesbilim-sesbilgisi arakesitinde gerçekleşmektedir. Bu

arakesit, sesbilimsel birimlere sesbilgisel nitelikler atayan ve dilden dile değişen bir düzendir. Varlıksız melodik asallar sesbilimde hiçbir sesbilgisel nitelik barındırmamaktadır. Dolayısıyla, sesbilimde [genizsil], [dudaksıl], [ünsüzsel] vb. parçasal özellikler söz gelimi α , β , γ vb. varlıksız birimlerle tanımlanmaktadır. Sesbilim, bu asalların sesbilgisel değerlerinin ne olacağını, nasıl üretileceğini bilmeden bu asallar kümesiyle çalışmaktadır. Doğal olarak sesbilim-sesbilgisi arakesitindeki dağıtım nedensizdir. Ancak, sözü edilen Yunanca yazıbirimler (α , β , γ vb.) ya da sesbilimsel asalları ifade etmek için kullanılabilecek başka simgeler karmaşıklık yaratabileceğinden varlıksız asallarla çalışan sesbilimcilerin sesbilgisel etiketler kullanmaları da son derece olağandır (Scheer, 2019).

Günümüz varlıksız sesbilim çizgisi içerisinde birçok farklı varsayım öne çıkabilmektedir. Ancak, Blaho'nun (2008) söz ettiği gibi, bu farklı varsayımlar birkaç ortak temel yaklaşım çevresinde toplanmaktadır. Bu ortak yaklaşımlardan belki de en önemlisi sesbilimsel asalların varlıksız olması ve sesbilgisel gerçekleştirmelerinin sesbilim tarafından görünmez olmasıdır. Sesbilim, sesbilimsel asallarla çalışmaktadır ve bu asalların sesbilgisel değerlerinin nasıl olacağına dair bir bilgi içermemektedir. Bunun aksine, melodik asalların sesbilgisel varlığa sahip olduğu düşünülen bir dizgede bu sesbilgisel değerler hem sesbilimde hem de sesbilgisinde bulunmaktadır ve bu da bir artıklık (redundancy) örneğidir.

Sesbilimsel ve sesbilgisel ulamlar arasındaki bağlantı yalnızca artsesbilimsel (post-phonological) olarak kurulmaktadır. Bu bağlantı Volenec ve Reiss (2017) tarafından 'dönüştürme (transduction)', Scheer (2014) tarafından 'dağıtım (spell-out)' olarak adlandırılmaktadır. Artsesbilimsel dağıtım, sesbilim ve sesbilgisinin sözcükleri farklı olduğundan, sesbilimsel asalları sesbilgisi modülüne taşımaktadır. Böylece tamamıyla soyut olan sesbilimsel öğelere (α , β , γ vb.) sesbilgisel bir nitelik atanmaktadır.

Açıklanan kuram bağlamında herhangi bir dildeki rotiklerin sesbilgisel niteliği de sesbilim-sesbilgisi arakesitindeki artsesbilimsel dağıtım ile belirlenmektedir. Bununla birlikte artsesbilimsel dağıtım dilden dile farklılık gösterebileceğinden bir rotik sesbilgisel olarak [x], [ʃ] ya da [r] olarak yüzeye çıkabilmektedir.

8 Sonuç

Rotikler alanyazında sıklıkla tartışılmış ve nedensiz bir sınıf olarak nitelendirilmiştir. Rotiklerin sesbilgisel gerçekleştirmeleri nedensiz olabilir; ancak, sesbilimsel dizgede ilkeli tanımlarını oluşturmak olasıdır. Bu bağlamda, rotiklerin farklı sesbilgisel niteliklere sahip olması nedeniyle sesbilgisel olarak değil, sesbilimsel olarak tutarlı bir sınıf oluşturdukları ortaya konmuştur. Sesbilimsel gösterim ya da ortografiye dayanarak oluşturulmaya çalışılan

geleneksel bir rotik kümesinin aksine, sesbilimsel davranışları sayesinde rotikler tanımlanmıştır. Rotikler seslem yapılarındaki titreşimli davranışları ve eşzamanlı-artzamanlı tutarlılıkları ile bir sınıf oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, rotiklerin oluşturdukları sınıf nedensiz değildir.

Sesbilim-sesbilgisi arakesitinde sesbilimden aldığı bilgiyi sesbilgisine taşıyan, dilden dile değişen artsesbilimsel dağıtım sayesinde rotiklerin farklı dillerdeki sesbilgisel değişkenliği açıklanabilmektedir. Buradan hareketle modüler olan sesbilim ve sesbilgisi arasındaki ilişkinin nedensizliği de görölmektedir. Artsesbilimsel dağıtım temelde nedensiz olarak nitelendirilse de rotik sınıfının kendisi nedensiz değildir. Başka bir deyişle, sesbilimsel rotik kümesi nedensiz bir küme değildir; ancak, rotiklerin sesbilgisel geręekleřmeleri nedensizdir.

Sesbilimsel asalların sesbilgisel geręekleřmelerle doğrudan bir bağıntısının bulunduğu bir sesbilim kuramında bu asalların kendisi sesbilim ve sesbilgisi arakesiti görevi görebilir. Ancak, bu yazıda rotiklerle örneklendirildiği üzere, varlıksız sesbilimde sesbilgisel geręekleřmeler sesbilimsel nesnelere öngörülemezdir ve sesbilimsel asallar sesbilgisel bir varlığa bağlı değildir. Bu çalışma özelinde rotiklerin tamamının sesbilimsel olarak tanımlanması ile sesbilim ve sesbilgisinin iki ayrı modül olarak incelenmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, yalnızca rotikler üzerinden ele alınan sesbilim-sesbilgisi ilişkisinin ve artsesbilimsel dağıtımın, rotiklerle sınırlı kalmayıp bütün sesbilime uygulanmasının önünde bir engel yoktur.

Kaynaklar

- A petition. (1939). *American Speech*, 14(3), 206–208.
- Azevedo, M. M. (1981). *A contrastive phonology of Portuguese and English*. Georgetown University Press.
- Blaho, S. (2008). *The syntax of phonology: A radically substance-free approach* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Tromsø.
- Boyce, S. E., Hamilton, S. M. ve Rivera-Campos, A. (2016). Acquiring rhoticity across languages: An ultrasound study of differentiating tongue movements. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 30(3-5), 174–201.
- Börtlü, G. (2020). *The vowel triangle of Turkish and phonological processes of laxing and fronting in Turkish* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Câmara, J. M. (1972). *The Portuguese language*. University of Chicago Press.
- Capell, A. ve Hinch, H. E. (1970). *Maung grammar: Texts and vocabulary*. Mouton.
- Chabot, A. (2019). What's wrong with being a rhotic? *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 4(1), Article 38, 1–24.

- Dell, F. ve Elmedlaoui, M. (2002). *Syllables in Tashlhiyt Berber and in Moroccan Arabic*. Springer Netherlands.
- Dixon, R. M. W. (1980). *The languages of Australia*. Cambridge University Press.
- Downing, L. J. (2001). Liquid spirantisation in Jita. *Malilime: Malawian Journal of Linguistics*, (2), 1–27.
- Dunstan, E. (1969). *Twelve Nigerian languages*. Africana Publication Corporation.
- Ergenç, İ. ve Uzun, İ. P. (2020). *Türkçenin ses dizgesi* (2. Baskı). Seçkin Yayınları.
- Fodor, J. (1968). *The modularity of the mind*. MIT-Bradford.
- Gussmann, E. (2007). *The phonology of Polish*. Oxford University Press.
- Haden, E. F. (1955). The uvular r in French. *Language*, 31(4), 504–510.
- Hall, T. A. (1992). Syllable final clusters and schwa epenthesis in German. P. Eisenberg, K.-H. Ramers ve H. Vater (Yay. haz.), *Silbenphonologie des Deutschen* içinde (ss. 208–245). Narr.
- Hall, T. A. (1997). *The phonology of coronals*. John Benjamins.
- Howard, L. (1967). Camsa phonology. V. G. Waterhouse (Yay. haz.), *Phonemic systems of Colombian languages* içinde (ss. 73–87). Summer Institute of Linguistics.
- Iverson, G. K. ve Sohn, H.-S. (1994). Liquid representation in Korean. Y.-K. Kim-Renaud (Yay. haz.), *Theoretical issues in Korean linguistics* içinde (ss. 77–100). Center for the Study of Language and Information.
- Jaworski, S. ve Gillian, E. (2011). On the phonetic instability of the Polish rhotic /r/. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 47(2), 380–398.
- Kaye, J. (2006). GP, I'll have to put your flat feet on the ground. H. Broekhuis, N. Corver, R. Huybregts, U. Kleinhenz ve J. Koster (Yay. haz.), *Organizing grammar: Studies in honor of Henk van Riemsdijk* içinde (ss. 283–288). De Gruyter Mouton.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Routledge.
- Ladefoged, P. (2005). *A course in phonetics* (5. Baskı). Harcourt.
- Ladefoged, P. ve Maddieson, I. (1996). *The sounds of the world's languages*. Blackwell.
- Lahrouchi, M. (2020). Not as you R: Adapting the French rhotic into Berber. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 5(1), Article 74, 1–17.
- Lindau, M. (1978). Vowel features. *Language*, 54(3), 541–563.
- Lindau, M. (1985). The story of /r/. V. Fromkin (Yay. haz.), *Phonetic linguistics: Essays in honour of Peter Ladefoged* içinde (ss. 157–168). Academic Press.
- Maddieson, I. (1984). *Patterns of sounds*. Cambridge University Press.
- Majidi, M. R. (1986). *Strukturelle Grammatik des Neupersischen (Farsi). Volume 1: Phonologie. Eine paradigmatisch-syntagmatische Darstellung*. Buske.

- Nevins, A. (2008). Review of A lateral theory of phonology: What is CVCV and why should it be by Tobias Scheer. *Lingua*, 118(3), 425–434.
- Nichols, S. (2016, Mayıs). *An acoustic study of the Turkish rhotic*. 'R-atics5 Konferansında sunulan poster, Leeuwarden, Hollanda.
- Proctor, M. I. (2009). *Gestural characterization of a phonological class: The liquids* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yale University, New Haven, CT.
- Rose, Y. ve Wauquier-Gravelines, S. (2007). French speech acquisition. S. McLeod (Yay. haz.), *The international guide to speech acquisition* içinde. Delmar Cengage Learning.
- Samuels, B. D. (2011). *Phonological architecture: A biolinguistic approach*. Oxford University Press.
- Scheer, T. (2011). *A guide to morphosyntax-phonology interface theories. How extra-phonological information is treated in phonology since Trubetzkoy's Grenzsignale*. Mouton de Gruyter.
- Scheer, T. (2014). Spell-out, post-phonological. E. Cyran ve J. Szpyra-Kozłowska (Yay. haz.), *Crossing phonetics-phonology lines* içinde (ss. 255–275). Cambridge Scholars Publishing.
- Scheer, T. (2019). Phonetic arbitrariness: A cartography. *Phonological Studies*, 22, 105–118.
- Scobbie, J. M. (2006). (R) as a variable. K. Brown (Yay. haz.), *Encyclopedia of language & linguistics, Second Edition* içinde (ss. 337–344). Elsevier.
- Scobbie, J. M. ve Sebrege, K. (2010). Acoustic, articulatory and phonological perspectives on allophonic variation of /r/. R. Folli ve C. Ulbrich (Yay. haz.), *Interfaces in linguistics: New research perspectives* içinde (ss. 131–169). Oxford University Press.
- Sebrege, K. (2014). *The sociophonetics and phonology of Dutch r* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Utrecht University, Utrecht.
- Selen, N. (1979). *Söyleyiş sesbilimi, akustik sesbilim ve Türkiye Türkçesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Selkirk, E. (1984). On the major class features and syllable theory. M. Aronoff ve R. T. Oehrle (Yay. haz.), *Language sound structure* (ss. 107–136) içinde. MIT Press.
- Taylan, E. E. (2015). *The phonology and morphology of Turkish*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Volnec, V. ve Reiss, C. (2017). Cognitive phonetics: The transduction of distinctive features at the phonology–phonetics interface. *Biolinguistics*, 11, 257–294.
- Walsh Dickey, L. (1997). *The phonology of liquids* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Massachusetts Amherst, Amherst, MA.
- Wiese, R. (2000). *The phonology of German*. Oxford University Press.
- Wiese, R. (2001). The phonology of /r/. T. A. Hall (Yay. haz.), *Distinctive feature theory* içinde (ss. 335–368). Walter de Gruyter.

- Wiese, R. (2011). The representation of rhotics. M. van Oostendorp, E. Ewen, C. J. Hume ve K. Rice (Yay. haz.), *The Blackwell companion to phonology* içinde (ss. 711–729). Blackwell.
- Yavuz, H. (2011). Turkish consonants. Z. Balpınar (Yay. haz.), *Turkish phonology and morphology (Türkçe ses ve biçim bilgisi)* içinde (ss. 14–30). Anadolu Üniversitesi.